

GLATZ Ferenc: A két világháború közötti Magyarország kutatásáról (Előszó helyett)
In. Magyarországi pártprogramok, 1919–1944. (Szerk. Gergely Jenő, Glatz Ferenc, Pölöskei Ferenc; az előszót írta Glatz Ferenc.) Bp., Kossuth, 1991.
[írás dátuma: 1989. augusztus]
5–11. p.

A történetírói munkákat sok szempontból osztályozhatjuk. Az egyik, talán a legdöntőbb osztályzási szempont: a mű a feldolgozandó kor történelmét a *mai* (megírás korabeli) állapotokhoz viszonyítja vagy az azt *megelőző*höz. Ennek megválaszolása az értékelés meghatározó szempontja. A múlttal gyökeresen szakítani kívánó „forradalmi”, politikai ideológia arra irányította a társadalom figyelmét: mi az, amiben a „forradalmi jelen” alapjaiban eltér a múlttól. A XX. század radikális ideológiai – mind a szélsőjobb, mint a szélsőbal – bevallva így tekintettek a múltra. A „konzervatív” politikai ideológia a múlttól szólva a szerves fejlődést, a jelenbe átvezető és továbbélő szálak fontosságát hangsúlyozta. Míg a forradalmi a „tagadás”, a konzervatív a „folyamatosság” mezejének tekintette a történelmet. Külön tanulmányozandó kérdés, hogy e két irányzat a politikai cselekvés mennyi, *valóban* fontos és valós elemét egyesíti látásmódjában? Vajon az, aki tagad, valóban mindent tagad, és a másik valóban mindent folyamatosnak fogad el?

A szaktörténetírás első számú követelménye, hogy a történeti feldolgozás kiindulópontja a megelőző korszakhoz való viszonyítás legyen. Amikor a szovjet politikai rendszeren belül a szaktudomány megteremteni igyekezett a maga szakmai autonómiáját és felülvizsgálni történetírás és politika viszonyának sztálini modelljét, mindegyre az az igény hajtotta, hogy megmentse a történettudomány számára a *történetiség alapkövetelményét*. Azért is került szembe a szaktudományos felfogás történetiszemléletileg a proletárdiktatúra történettudományos konstrukciójával, mert nem fogadta el, hogy a történetiszakma eszközeivel betagozódjon a „tagadás tudományának” hadállásába. S ezzel szükségszerűen szembekerült a proletárdiktatúra tudománymodelljével is. Ott, ahol a szakmai értékítéletek szükségszerűen egy naprakész, zárt politikai-ideológiai rendszerhez igazodtak.

Az „antikorszak”

Miért érezzük szükségesnek mindezt előrebecsátani, amikor az ún. Horthy-korszakról szólnak? Azért, mert a két világháború közötti Magyarország története, a magyar politikai ideológiában majd’ negyven esztendőn át ún. „antikorszak” volt. Szerves alkotóeleme annak a *forradalmi politikai ideológiának, amelyik a maga jelen programját az előző antitéziseként kívánta „árusítani és eladni”*. Feltárára vár még, hogy a Horthy-korszak efféle beállításának melyek voltak az eredői? Hogyan kezdődött 1945-ben? Tény, hogy a fasizmus leverése után egy új, demokratikus Magyarország igyekezett megszabadulni reakciós örökségétől. Az is tény: az új pártpolitikai erők rögvest aszerint ecsetelték sötétebb vagy lágyabb színekkel egyes osztályok, intézmények szerepét az 1945-höz vezető összeomlásban, hogy ők kikre is számítottak 1945 után. A régi nem fasiszta konzervatív-liberális közép- és jobb oldali elemeket ugyanúgy jellemezte ez a gondolkodásmód, mint a baloldali radikális parasztpártiakat vagy a kommunistákat. (Ez utóbbiaknál következett be a legnagyobb tudathasadás, hiszen a tagtoborzás igyekezetében, illetve a munkássághoz minden áron óhajtott közeledés kedvéért a „kiszfasiztáknak” is megbocsátottak. A többi párthoz képest a vezetésében legnagyobb

számmal képviselt zsidóság így került az MKP-ben egy asztalhoz a hazai gyilkos antiszemitizmus politikai maradványaival.)

Vajon hogyan alakult ki a Horthy-korszak immáron „proletárdiktatúrák” szemléletű megméretése 1949 után, amikor az 1919–1945 közötti időszak értékmérője az 1919. évi proletárdiktatúra lett? Amikor úgy tűnt: a nemzeti történelem pozitív és negatív hagyományokra hasad szét. A pozitív hagyományokat a mindenkori uralkodó rendszer elleni küzdelmek testesítették meg. (Az 1960-as évektől – az aktuális politikai reform idején – „beengedve” e hagyományvilágba a történelem pozitív hősei közé a társadalmi reformereket is.) A rendszer elleni küzdelmek csúcspontjai az osztályharcos forradalmak voltak, természetesen a legpozitívabb minősítést a proletárforradalmak kapták. Ennek végső fázisa – nyugodtan mondhatjuk: csúcspontja – az 1948 után kiteljesedő proletárállam, azaz az akkori jelen. A negatív hagyományokat a mindenkori uralkodó osztályokhoz köthető történelmi tettek képezték. A „negatív csúcspont” az 1918/1919-es forradalmakat követő „ellenforradalmi korszak” volt. Mellé kerültek a volt „osztályellenség” 1949 után külföldre szorult vagy itthon megbúvó maradványai. (Az 1960-as évektől a középosztályok, illetve a kispolgárság részleges rehabilitációjával.)

Nem véletlen tehát, hogy a történettudományon belüli reformgondolkodás egyik tárgya az 1960-as évektől kezdődően éppen a Horthy-korszak „újraértékelése” volt, újraértékelése a történelemhez közelítésnek is. Ami a szaktudományos gondolkodásban azt jelentette: forrásszerűen kutatni a korszak történetét. Részletes elemzés tárgya lehet, hogy a reformgondolkodás mennyire és milyen kérdésekben feszítette fel, illetve távolította el azt a politikai pecsétet, amelyet az 1945 utáni „számonkérő” hangulat, illetve az 1949 utáni „ánti-világ” effektus nyomott a Horthy-rendszer történetére.

A történetírói gondolkodás nem utolsósorban a kérdés művészete. Mai fiatal tanítványainkat – egyetemi szemináriumokon, doktori disszertációk megbeszélésekor – segíteni kell kérdésállítással. Azért, hogy meghaladhassák az elődök munkáit, mindenekelőtt a mi munkáinkat.

Ilyen szándékkal készült az a kötet, amelyet most kézbe vesz az olvasó. Szakmailag érdeklődő vagy tanuló közönségnek egyaránt segít a történelmi gondolkodásban. Segít kérdéseket feltenni a XX. századi Magyarország történetéről.

Kérdések tucatjai sorjáznak feljegyzéseinken. Kérdések, amelyek a két háború közötti pártprogramot iratbevezetőinek írása, a jegyzetek készítése közben ötlöttek fel. Nézze el a kedves olvasó, hogy kiszabadulva a filológiai részletezés fáradtságos örömeiből, ezek közül néhányat a gondolkodás serkentése végett itt az előszóban előrebocsátunk.

Európa és Magyarország

Első kérdés. Mennyire helyezi el történetírásunk a két világháború közötti Magyarország történetét az európai társadalmi változások sorában? Hogyan is állunk az annyit emlegetett, de kevésbé művelt összehasonlító történelmi szemlélettel?

Ránki György és Ormos Mária (részben Incze Miklóssal közös), majd Berend T. Iván munkái ismeretesen szép eredményeket jeleznek. Elsősorban az 1930-as évekre, azaz a fasizmus időszakára.

Ám kevés válaszunk van arra a kérdésre, hogy hol helyezhetők el az 1918-1932 közötti magyarországi politikai-államtörténelmi változások a korabeli világban? A világháború

után Közép- és Kelet-Európa szinte valamennyi államrendszere meginog. Németországban a császárságot alkotmányos köztársaság váltja fel (az ún. weimari köztársaság). És mi történik az Osztrák–Magyar Monarchia területén létrejött kis államokban? Azok összehasonlító államtörténete hiányzik! A Monarchia nyugati területeinek államberendezkedése hasonló lesz Németországhoz; Ausztriában és Csehországban (pontosabban Csehszlovákiában) polgári demokrácia. Az osztrák parlamentben már 1906 óta jelen van a szociáldemokrácia, a szervezett munkásság pártja, 1918 után pedig mind Ausztriában, mind Csehországban nagy befolyásra tesz szert. A politikai rendszerek fejlődésében kétségkívül nagy előrelépés: a társadalom mind szélesebb rétegei nyomulnak be a politikai nyilvánosságba és képesek *egymással konszenzusra lépni, működő gazdasági-politikai egységet* (államot) alkotni. (A politikai erők az 1989-es év Magyarországon nem becsülik eléggé ezt a konszenzust teremtő készséget.)

A délkelet-európai térségben a társadalmi szerkezet évszázados hagyományai egészen mások, és e társadalmakban a fejlődés is más irányú. Jugoszláviában királyság, a monarchiákra jellemző konzervatív társadalmi szerkezettel, a modern parlamenti demokrácia minimális alapelemeivel. A korábbi Horvátország–Szlavónia polgárosultabb életkeretiehez képest a szerb fennhatóságú „három-egy királyság” egészében elmaradottabb államszerkezet. Vajon Románia a maga félalkotmányos monarchiájával mennyire jelent előrelépést területének korábbi államszerveződési-társadalmi rendjeivel szemben? (Benne az ország új tartományával, az 1918 előtt gyors polgárosulást megért Erdéllyel.) És hol van ebben az összehasonlításban Magyarország? Kezdjük csak elemezni a tényeket, amelyek a kötetet tanulmányozva is feltáruznak. Vajon nem téved az európai történetírás, amikor a nyugati formákat kéri számon a keleti államok és társadalmak fejlődéstörténetén? Szerintünk igen! De nem téved, ha a térség megelőző társadalmi-politikai szerkezetéhez viszonyít és így mérleget.

Magyarországon a középosztályok és a munkásság 1918–1919. évi forradalmi után a konszolidálódó politikai rendszer beemeli a politikába a szervezett munkásság pártját, a szociáldemokrata pártot az egész társadalomra kiterjedő, a korábbihoz képest jelentősen kiterjesztett választójog révén. Mellette előbb döntő erőként, majd ellenzékbe szorulva megjelenik a Parlamentben a parasztság tehetős, politikában, műveltségben gyorsan emelkedő rétege, a kigazda-társadalom. (Ennek előtörténete, a századforduló és a századelő kigazdatörténete nem feltárt. Talán azért, mert „kigazdapárti” történészeink túlságosan pártpolitika-történészek?)

Az államforma Magyarországon alkotmányos monarchia – király nélkül. (Ez önmagában még nem döntő ismérve egy politikai rendszernek – lásd pl. Angliát.) Ha 1918 októbere, illetve 1919 márciusa a viszonyítási alap, akkor ez a politikai rendszer nem más, mint drasztikus konzervatív visszalépés e forradalmakhoz képest. Ha viszont az 1918 előtti politikai rendszerhez mérjük, akkor óriási előrelépés.

A Horthy-korszakról szólva, írva, sokan mondják, bizonyítják, bizonyítjuk: a századelő Magyarországa fejlettebb volt. De miért feledkezünk meg arról, hogy a századelő politikai struktúráját az 1919–1945 közötti korszakkal összehasonlítva mennyire szembetűnő: az arisztokrácia mint konzerváló társadalmi erő, mekkora súllyal volt jelen a századelő Magyarországon. Nemcsak a pártpolitikában, de a közéletben, a magatartásformák befolyásolásában, illetve meghatározásában is. És ez az arisztokrácia jelenti azt a konzervatív

erőt az 1920-as években, amelyik védi pozícióit a feltörekvő új középosztályokkal (tisztviselőkkel, parasztsággal, kisvállalkozókkal) szemben. (Más kérdés, hogy hogyan rendeződnek át ezek az erők a faszizmus térhódítása idején. Az 1918–1932 között feltörekvő, és helyüket a politika színpadán elfoglaló középrétegek, a parasztság egyes rétegei támogatói lesznek a jobboldali radikális mozgalmaknak, míg a társadalmilag konzervatív arisztokrácia távol tartja magát a faszizmustól.)

Mérce: a társadalom

Második kérdés: Mit tud történetírásunk az olvasó kezébe adni a közép-európai politikai rendszerek változásainak társadalmi alapjairól? Keveset. Most inkább csak ismét indító gondolatok a kötet olvasásához...

Szabaduljunk meg a forradalomközpontú történet szemlélet rabságából! Gondoljuk végig nem csak azt, mi az, ami utat nyit a rövid forradalmi periódusoknak és gyors, az utókor szemében látványos, radikális változásainak. Keressünk magyarázatot arra is, miért és hogyan mozognak együtt a társadalom termelési, technikai, illetőleg társadalmi-politikai és intézményi szervezetei. Vajon nem éppen ezek, a társadalmak mélyén lassan, de szívósan végbemenő változások okozzák, hogy a betegség a felszínre törjön a forradalmi radikalizmus képében? Vajon nem éppen ezek a mélyben lejátszódó változások – és azok hatalom általi visszafojtása – teszik elkerülhetetlenné a forradalmi kitöréseket. (Hány ezer polcméternyi könyvet termelt ki az intézményeire, folyóirataira, tanszékeire stb. – büszke modern társadalomtudomány! S közben – lásd a szovjet marxizmus csődjét az 1930–1938 közötti periódusban – a százmilliók, amelyeket a társadalom ezekre fordított, értelmükben mennyire megkérdőjelezhetők!)

Feltehetően monográfiák sora fogja még vitatni: mi az újkori társadalmi fejlődés motorja. Mi csak most vázlatosan utalunk – egy más helyen részletesebben kifejtett – elképzelésünkre, kérdésfeltevéseinkre.

Szerintünk a társadalmi fejlődés iránya az európai társadalmak történetében a közösségi élet tudatosodásának szélesedése. Azaz: a társadalom egyre népesebb csoportjai vesznek részt a közösség dolgainak – saját dolgaik – intézésében. De mi határozza meg azt, hogy adott társadalom milyen széles körei lehetnek életük aktív formálói? Egyszerűen a szándék? Az, hogy a „kizsákmányolók”, mint rossz emberek, rátelepednek társadalomra és a maguk számára sajátítják ki a társadalomszervező szerepet? Vagyis – s ez már a proletárdiktatúra marxizmus tanításának végiggondolásából fakad – egyszerűen osztályharcos csaták függvénye az, hogy mennyire népes vagy szűk rétegek vesznek részt a társadalom szervező-irányító szférájában?

Nem, az uralkodó osztályok nem „kinevezik magukat” uralkodó osztályoknak – írtuk sok évvel ezelőtt –, hanem a kiválasztódás módja, a kiválasztottak létszáma (eltartottsága) nagyon is függvénye annak a termelési-technikai színvonalnak, amelynek keretében irányító és irányított társadalmi elemek élnek, élhetnek. A társadalom politikai-szerkezeti fejlődése egyben a termelési-technikai szint fejlődése is: a közösség mind szélesebb körei válnak „alkalmassá” önmaguk irányítására (szabadul fel idejük, hogy törődjenek dolgaikkal stb.). Az arisztokrácia vékony rétegét így szorítja ki a sokkal népesebb polgári középosztály a 18–20. században. És ebben a folyamatban jelenik meg a társadalom eddig „alul lévő” része, a parasztság és a munkásság a 20. században, hogy helyet kérjen a politikai – a

közösségirányító – apparátusokban: a parlamentben, a pártokban, az egyesületekben stb. Ebből a szempontból a két világháború közötti korszak sajátos helyet foglal el a magyar történelemben. Bővíti a „politikába” bevontak körét a századelő Magyarországhoz képest. Nagy előrelépés ez a korábbi magyar állapotokhoz viszonyítva. (Figyeljünk fel a politikai pártok társadalmi programjaira!) Ugyanakkor visszalépés 1918 őszének demokratikus „rezonjához” képest. Vajon azt is jelenti ez, hogy az őszirózsás forradalom szélesebbre tárta a politikai demokrácia kapuit, mint amire a társadalom „fel volt készülve”?

Ezek után már valósággal záporoznak a kérdések. Vajon mennyit tudunk Európa legutóbbi száz esztendejének társadalmi robbanásairól? Arról, hogy a modern termelési és államigazgatási szakapparátusok (termelés, igazgatás, tömeges oktatás, kultúra stb.) kiépülése miként vont magával egy modern értelmiségi-tisztviselői középosztály kialakulását? S hogy az 1880–1920-as évek története – magyarországi története is – mennyire fonódik össze ennek a rétegnek a politikai törekvéseivel. Ők kérdőjelezik meg polgári öntudattal az arisztokrácia több éves politikai vezető szerepét. Hivatkozási alapjuk: ők működtetik a társadalom modern szféráit. Nekik van készségük, felkészültségük az üzleti funkciók vagy az igazgatási funkciók ellátására. Ez magyarázza e rétegek aktív részvételét Közép-Európában a I. világháborút követő társadalmi-politikai harcokban.

Mennyit tudunk a harcok összehasonlító történetéről? Arról, hogy a forradalmi mozgalmakra válaszként, miként alakul ki a „konzervatív reform” politikai receptje? S hogy e konzervatív reform milyen súllyal kap helyet a weimari Németországban, részben a Csehszlovák Köztársaságban, majd Magyarországon az 1920-as évek folyamán. A konzervatív reform célja: a feudális monarchiák uralkodó rendszerének megváltoztatása. Eközben elutasítja a szocialista megoldásokat, vagyis a demokráciát a legszélesebb társadalmi rétegekre is kiterjeszteni óhajtó politikai irányzatot. Nézzük csak ilyen szemmel az 1920-as évek magyarországi pártprogramjait! Mennyire ott rejtőzik a polgári középosztálybeliség a többségre jutó párt törekvéseiben. Vajon e középosztályok – származásuktól, vellítésuktől függően – mennyire hordozták magukon a régi hűbéri rend ismérveit? Előlegezhetjük a választ: a magyar középosztályok – nemcsak politikai törekvéseikben, de viselkedésükben, felfogásukban is – erősen magukon hordozták.

Mit tudunk a század másik nagy társadalmi, modernizációs törekvéseiről, a paraszti-munkás rétegek benyomulása keltette politikai hullámverésekről? Inkább csak a hullahegyeket látjuk, amelyeket a két, szociális radikalizmust hirdető irányzat, a fasizmus és a szovjet kommunizmus termelt ki a maguk erőszakos társadalmi rendszerváltásuk révén. De látjuk-e elég világosan, hogy a radikális mozgalmak, az alulról jöttek vagy a perifériára szorult középosztálybeliek szociális elégedetlenségét megfogalmazva milyen mértékben adtak helyet a valódi, ám lefojtott indulatoknak is? Figyeljük csak az 1930-as évek kommunista és szélsőjobb programadásainak egybecsengéseit! Mi tartotta távol történetírásunkat e kérdésfeltevésektől...?

Mennyiben hanyatlás?

Harmadik kérdés: Hogyan gondolkodik társadalmunk a hanyatlásról?

Mi, kutató, tanulmányokat író történészek, e sorok írója is, szinte már nosztalgikusan mutatjuk be a századelő Magyarországot. Kiemeljük a szabad munkavállalást, gazdagodást biztosító társadalmi-politikai rendszer előnyeit a dolgozó, a munkavállalói társadalom

szempontjából. Kiemeljük azt is, hogy milyen szabadon áramlott a tőke Nyugat-Európából ide, hozzánk. Nagyapánk, egy egyszerű csemperakó, burkoló munkás, szabadon vállalt munkát az Adriától fel Kassáig vagy keletre, Brassóig. És sorolhatnánk tovább a dolgozó társadalom munka- és életkörülményeinek „előnyeit” a korábbi államrendszerben. (Nem elhallgatva természetesen azt sem, ami a nyugati kapitalizmussal került ide: a városi szegénységet, a járványokat, az éhbérért végzett munkát. De ezek emlegetése most megint csak nem „divat” történetírásunkban...) Miért és mennyiben hanyatlás, ha egyáltalán hanyatlás, Magyarország története 1919–1945 között az előző periódushoz képest? (Nem is szólva most arról, hogy az 1945–1989 közötti korszak valóban olyan mérvű emelkedés az 1919–1945 közötti időhöz képest? Lehet...)

De ha elfogadjuk is a tételt az 1919 utáni hanyatlásról, megbízható számítások bizonyítják-e, hogy minek a következménye az 1919 utáni „hanyatlás”? Talán kevésbé az ellenforradalom következménye, mint inkább a Monarchia és ezzel a történeti Magyarország felbomlásának a terméke. Sőt, végiggondoltuk-e, hogy a volt Monarchia helyén létrejött államalakulatok pozitív változásokat hoztak-e a területükön élő társadalmak életében? Mi több, ma 70 év után feltehetjük a kérdést (és kérdeztük már évekkkel ezelőtt is): vajon az 1919 után Közép-Európára köszöntött szociális nyomorúság nem a versailles-i békeszerződéssel meghonosodott kisállamiságnak a velejárója? Háborús mezőkön győzteseknek éppúgy, mint veszteseknek. Gondoljuk csak végig: a gazdaságilag előnyös nagytér-gazdálkodást felváltotta az ún. nemzeti-állami piacok széttagoltsága. A nemzeti-állami piac, amely meggátolta a munkaerő, a tőke évszázados szabad áramlását! Vajon a Horthy-rendszer „hanyatló” voltáról szólva, nem kellene-e elsősorban ezekre a termelési és munkaerő-piaci problémákra figyelni az ideológiai tényezők (1945 utáni aktuálpolitikai megfontolások) helyett? Figyeljünk csak oda a kötetben közölt pártprogramok gazdasági követeléseire!

Többspárti demokrácia?

Negyedik kérdésünk a különböző típusú pártrendszerek előnyeit és hátrányait érinti. Mielőtt idevágó kérdésünket előrebocsátanánk, szabadkoznunk kell. Mégpedig személyes ügyben. Mindig hangsúlyoztuk a többspártrendszer előnyeit a pártállam diktatórikus rendszerével szemben. De mindig hozzá is tettük: ne legyenek illúzióink: önmagában a többspártrendszer még nem politikai demokrácia. Különösen akkor nem, ha a pártok a régi – XIX. századi – célkitűzésekkel, formákban és keretek között szerveződnek újjá.

A Horthy-rendszerben több párt működött, élvezett legalitást. Aki e kötetet tanulmányozza, láthatja: ez valós többspártrendszer volt. Mégis, ki beszélhetne demokráciáról...?

És itt következnek saját történészkorlátaink is... A jelen, 1989 nyarának álláspontja fékezi talán értékítéletünket, még akkor is, ha első három kérdésünk, évekkal korábban, 1986-ban megfogalmazódott? S talán a korábban megfogalmazott fenntartások az adminisztratív pártokba tömörülés értelméről befolyásolják értékítéletünket általában. Mint ahogy azt is meg kell mondanunk, ha pártprogramokról van szó: mi a politikai szerveződések mércéjén másként mérünk a XX. század végén. Szerintünk a politika tartalma változott meg! S erre többször utaltunk: környezetpusztulás, szociális kérdés, atomhalál veszélye stb. képezi szerintünk a társadalom sarkosodási pontjait. Ehhez képest az európai hagyományos,

klubokból kinövő pártpolitika – a „nekem jogom van, hogy a fehérre azt mondjam, fekete” demokráciájával – meghaladott politizálási foknak tűnik.

Ennyit a viszonyításokról...

*

Végül a kötet születéséről.

1973-ban jár a Történettudományi Intézetben D. Ricke (NDK) professzor, akit e sorok szerzője még 1964-ből ismert. Annak idején, meglátogatva, mint fiatal kutatót, beavatott készülő művébe, a német politikai pártok lexikonának munkálataiba. 1973-ban előadást tartott időközben elkészült és megjelent kézikönyvéről. A pártok programjain kívül adataik (taglétszámuk stb.) feldolgozásával szerepelnek a kötetben. Az erről szóló előadást követően alakult a Történettudományi Intézetben egy kis csoport abból a célból, hogy a magyarországi pártokra nézve is elvégezze ezt a kutatást. (Néhai Ránki György, e sorok írójának felejthetetlen barátja volt e kutatások kezdeményezője; a csoport tagjai voltak Szabó Dániel és Boros Zsuzsa.) E sorok írója nem értett egyet barátjával és mesterével, mondván: a magyarországi pártoknak nincs olyan emléksanyaguk, amelyek bázisán a szociológiai vizsgálat elvégezhető volna, ehelyett maguknak a pártprogramoknak jegyzetelt kiadását javasolta. A kutatásból néhány pártszociológiai tanulmány sarjadt ki, megismertette a magyar közönséget a francia, az angolszász kutatások módszertani törekvéseivel. 1977-ben azonban a forrásnehézségek miatt kudarcba fulladtak a munkálatok (nálunk nincsenek pártnévsorok, taglétszámok stb.).

Ekkor tértünk vissza eredeti javaslatunkhoz: fel kell kutatni és közre kell adnunk a pártok programjait. Ez megfelelő jegyzeteléssel önmagában is értékes forráskiadvány lehet. Ránki most elfogadta érvelésünket. A Kossuth Könyvkiadóval tárgyalásokat folytattunk: Ránki egyik tanítványát (Szabó Éva) kérte fel az „aprómunkára”: a pártprogramok felderítésére. Közös munkánk eredményeként rajzolódott ki egy kötet – közös (Ránki–Glatz) szerkesztésben. Ránki közben Amerikába, e sorok szerzője pedig szintén külföldi ösztöndíjra távozott. (Eközben születtek tervek és előmunkálatok a kötet elkészítésére, Stier Miklóssal és Sipos Péterrel kívántuk összeállítani e kötetet.)

Ezek után az ELTE Új- és Legújabbkori Történeti Tanszéke karolta fel a kiadás gondolatát, Pölöskei Ferenc vezetésével. Az általa vezetett munkaközösség mind az ELTE, mind a Történettudományi Intézet, mind más kutatók részvételével a pártprogramok anyagát összegyűjtötték, néhányan közülük más jellegű jegyzeteket is készítettek hozzá.

1985-ben (!) merült fel ismét a gondolat: a többpártrendszer elkerülhetetlen, beköszöntése – mondtuk mi akkor – szükségessé teszi a magyar politikai pártok 1867–1985 közötti programjainak közzétételét, ami egyúttal a magyarországi többpártrendszer hagyományainak a feltárását is jelenti. Így öltött alakot egy háromkötetes sorozat terve. Ennek lehetne első kötete megfelelő átdolgozással Mérei Gyula, eredetileg 1934-ben megjelent, úttörő jelentőségű munkája az 1867–1918-as korszak politikai pártjairól. Második kötete ez, melyet az olvasó kezében tart, harmadik kötete pedig az 1945–1962-es időszak pártprogramjait tartalmazhatná.

Ami a jelen kötetet illeti, azt a forráskiadás érvényes szabályainak megfelelően állítottuk össze; a forrásanyagot regesztákkal, jegyzetekkel láttuk el. Egyik tanítványommal (Burucs Kornéliával) végeztük a jegyzetelés fáradságos – bizonyára hibáktól sem mentes, de

a Horthy-korszak tényanyagát elénk táró – könyvészeti anyagának összeállítását. Az anyaggyűjtés, jegyzetelés munkáját 1987-ben zártuk le.

Végül a magunk mentségére. Az „Iratok” és a „Diplomáciai iratok...” után ez a kötet tárja elénk a legrészletesebben az 1918–1945 közötti Magyarország történetét. A jegyzetelési munkáknál derült ki, hogy az ideologizáló történetírás milyen szegény, ha a tényekről kell szólnia.

E kötet elkészítése során arra is törekedtünk, hogy tényszerűen lássuk végre XX. századi történelmünket.

Budapest, 1989. augusztus

Glatz Ferenc